

Schrijver in tegenspraak Jozef Buerbaum tussen traditie en tendens¹

Ludo Stynen

Ik ben van meening dat een schrijver zich niet in eenen politieken stroom mag werpen voor wat zijne schriften betreft, dat misstaat hem.²

Een voetnoot. Een voetnoot in de geschiedenis van de Vlaamse literatuur en in die van de Eerste Wereldoorlog. Daarmee is het belang van de uit Nederlands-Joodse ouders geboren Jozef Frans Buerbaum (Antwerpen, 19/10/1860 - Ekeren, 07/09/1936), die pas in 1895 Belg werd, ongeveer geschetst. Jozef kwam ter wereld in het Antwerpse Schipperskwartier. Lezen, schrijven en rekenen waren aan hem niet besteed en nauwelijks zevenenhalf jaar oud en vrijwel ongeletterd vond hij – begrijpe wie kan – werk als letterzettersknaap bij een Antwerpse drukker. In 1895 stichtte hij het familiebedrijf Buerbaum-Van der Goten, ook een drukkerij. Vanaf zijn veertiende maakte hij kennis met het werk van Nederlandse auteurs als Bilderdijk, Feith en vooral Tollens en hij begon ook zelf wat te dichten. Het begin van een uitgebreid, maar nagenoeg vergeten oeuvre waarvan een groot gedeelte nooit gepubliceerd werd. Dat was een bewuste keuze: Hendrik Conscience ‘schreef om door het volk gelezen te worden, ik daarentegen schreef om het in de lade eener kast te verbergen[, maar] ik heb onder het schrijven mijn hele leven een persoonlijke voldoening ondervonden’ (Buerbaum, 1929, p. 194).

Zonder te twifelen aan Buerbaums oprechtheid blijkt uit dat werk toch ook dat hij lezers op het oog had, dat hij behalve braaf vertier ook expliciete opvattingen wilde verspreiden. Het was beslist niet voor eigen vermaak dat hij zijn werken lardeerde met uitspraken tegen Franse romans, modernisme en alcoholisme, dat hij socialisme, Duitsers, activisten en Streuvels erg strijdvaardig bestreed.

¹ Lezing gehouden voor het Dr. F.A. Snellaertcomité, KANTL, 23 oktober 2019.

² J. Buerbaum, ingezonden brief van 15/1, *De kleine gazet*, 18/1/1885.

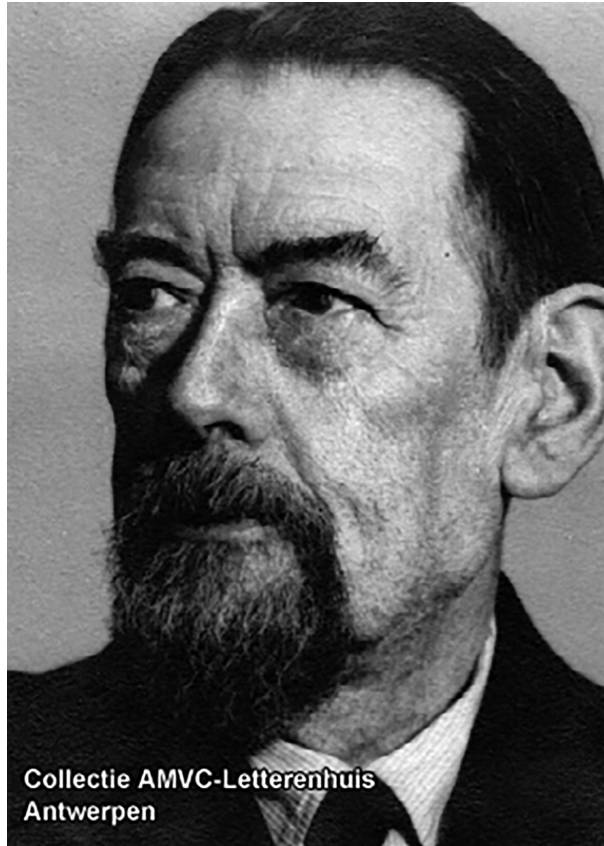

Fig. 1: Jozef Buerbaum. Antwerpen, Letterenhuis, B935.

1. IN HET SPOOR VAN HENDRIK CONSCIENCE

Het toeval bracht de jonge Buerbaum in contact met Désiré van Spilbeeck (1831-1887), de drijvende kracht achter *De Vlaamsche School*. Ondanks het leeftijdsverschil konden ze goed met elkaar opschieten en dat bezorgde de arbeider een kennissenkring in een heel ander milieu dan bij zijn afkomst en werkkring normaal was. Hij leerde componisten als Emiel Wambach, Edgar Tinel en Peter Benoit kennen, en schrijvers als Conscience, Gentil Antheunis en Jan van Droogenbroeck.

Aan Van Spilbeeck liet hij wel eens wat lezen, niet omdat hij literaire ambities had, maar om een kritisch oordeel te krijgen. 'Zot Therezeken' beviel Van Spilbeeck in die mate dat hij het voorlegde aan zijn vriend Conscience.

Die nodige Buerbaum uit in Brussel, waar hij conservator was van het Wiertzmuseum. Het begin van een bijzondere vriendschap (Stynen, 2018). Conscience waarschuwde de jongeman tegen al te vlot en al te snel schrijven, en hij wilde het aanstormende talent op het goede spoor houden, ver van de ondeugden die de Franse auteurs leken te propageren en die in Frankrijk wijd verspreid raakten (Buerbaum, 1929, p. 129). Op suggestie van de oude schrijver tekende de jonge drukker de *Antwerpsche Keldermondvertellingen* op. Lang na Consciences dood overdacht Buerbaum (1929, p. 195) diens woorden in zijn autobiografie: ‘Hoe dikwijls had de afluivige mij aangespoord zijne traditiën voort te zetten en te trachten ons volk te behoeden tegen het zedenbederf dat van toen af reeds welig begon te tieren!’. Een overtuiging die overigens al de zijne was nog voor hij Conscience leerde kennen. Immers, al in de openingsalinea van ‘Zot Therezeken’ maakte hij duidelijk dat rijkdom niet gelukkig maakt – wat hij met de op ware feiten berustende novelle zou illustreren – en dat hij de traditionele, katholieke, (klein-)burgerlijke waarden hoog in het vaandel voerde.

In 1904, in zijn woord vooraf tot *Schetsen*, maakte hij nog eens duidelijk waar hij voor stond:

Ik behoor niet tot de letterkundige school, die, onder het bedrieglijk voorwendsel de zeden trachten te verbeteren, wel eens zedeloosheden opdischt, die in een deftig gezin niet alleen niet op hunne plaats zijn, maar bovendien al te dikwijls oorzaak wezen, dat de goede zeden er zoo erg schipbreuk onder lijden.

Neen; wat ik den lezer aanbied, moet uit niemands handen geweerd, en misschien zou er wel een en ander uit kunnen geleerd worden (Buerbaum, 1904, pp. 7-8).

Wat het formele aspect betreft, was hij even duidelijk. In de met veel heimwee naar de goede oude tijd geschreven *Kabaske. Zedenroman uit het Antwerpsch Schipperskwartier tijdens de tweede helft der XIXe eeuw*, een tekst vol sympathie met de mensen uit de Antwerpse volksbuurten, geeft Buerbaum quasi terloops commentaar op de literatuur, in casu de poëzie van zijn tijd. Een van de personages uit de roman waagt zich wel eens aan wat verzenmakerij en de schrijver geeft als commentaar: ‘Men moge over onzen dichter-schoenmaker oordeelen zooals men wil, maar onbetwistbaar zeker is het, dat hij aan duidelijkheid niets te wenschen over liet, wat van onze moderne dichters niet kan getuigd worden. De kunst is er dus niet op vooruit gegaan’ (Buerbaum, 1925, p.

174). Leve de traditie; Buerbaums plaats in de literatuurgeschiedenis is meteen duidelijk.

Op suggestie van Conscience bestudeerde Buerbaum de vaderlandse geschiedenis en dat resulteerde in niet minder dan achttien bijzonder lijvige historische romans die nooit gepubliceerd werden. Tijdens de oorlog namen de Duitsers de manuscripten in beslag en ze werden niet teruggevonden. In zijn autobiografie geeft Buerbaum de titels van die werken. In datzelfde overzicht vermeldt hij zijn zeven 'volksromans', waarvan er vijf werden uitgegeven. *De stoelbinder van het Jan van Lierstraatje* kende minstens drie drukken, *De zwarte Marjan* minstens vier. Van wat hij 'romans' noemde, negen titels, raakten slechts *Neel Ceusters*, *Kabaske* en *Keldermondvertellingen* gepubliceerd. Van de niet-exhaustieve lijst van circa vijftig verhalen en novellen waren er bij het beëindigen van het overzicht vierentwintig verschenen. Ten slotte vonden nog de oorlogsbrochures van Janus Droogstoppel en de driedelige *gedenkschriften van Janus Droogstoppel* een weg naar het publiek. De autobiografie *Mijn levensroman* bleef als manuscript bewaard. Al met al is het gepubliceerde werk veel uitgebreider dan men van een hobbyist kan verwachten: ruim 11.000 pagina's. Veel van de werken verschenen zonder publicatiejaar, maar wat na 1918 op de markt kwam kreeg als auteursnaam Janus Droogstoppel mee. Jozef Buerbaum volgde tussen haakjes.

Zoals beloofd aan Conscience propageerde Buerbaum in de verhalen en romans een burgerlijke moraal, zelfs als die teksten bedoeld waren voor wie slechts kon dromen van een burgerlijke omgeving. Buerbaums eerste boek is *Uit ons volk. Verhalen uit het Antwerpsch Schipperskwartier*. In het woord vooraf (januari 1891) geeft hij aan wat hij met de publicatie voor ogen had: '[...] ophemeling of afbreking zullen mij noch aanmoedigen noch ontmoedigen, daar [...] mijn uitsluitend doel bestaat in trachten wel te doen' (Buerbaum, 1891, p. 12).

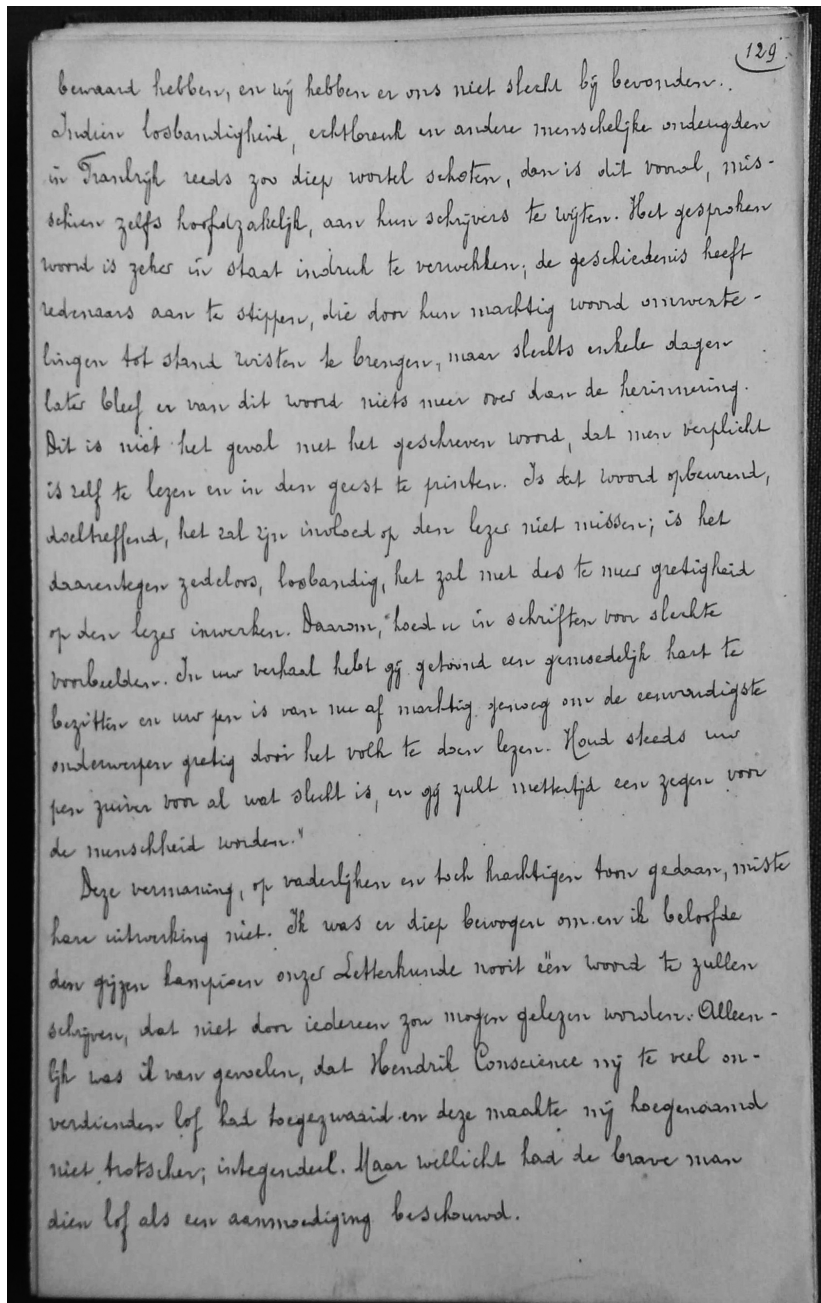

Fig. 2: Herinnering aan de raad die Henrik Conscience de jonge auteur gaf.
Bladzijde uit het onuitgegeven manuscript *Mijn levensroman*,
p. 129. Antwerpen, Letterenhuis, B935.

In het eerste van de vier verhalen vertelt hij over de liefdadigheid van een baron. ‘De Bloem van ’t Schipperskwartier’, een waarschuwing tegen alcoholisme, eindigt met een niet mis te verstane oproep tot karaktervastheid: ‘Wie den moed bezit zijn slechte neigingen aan boeien te leggen, behaalt meer overwinningen op éénen dag, dan een heldhaftig veldheer gedurende gansch zijn leven.’ (Buerbaum, 1891, p. 156). Een goed leven kan alleen maar een godsdienstig, een katholiek leven zijn. Zoveel mag blijken uit ‘Een man van onzen tijd’, een losbol die failliet gaat. De man is een godsloochenaar en dus zedelijk tot de laatste sport der samenleving gedaald (Buerbaum, 1891, p. 209). De strijd tegen alcoholmisbruik, wat zijn grote vriend jaren eerder al *De plaag der dorpen* (1855) noemde, krijgt een plaats in Buerbaums teksten als hij er enigszins de kans voor ziet. Ook in elders gebundelde teksten is het vaak de kern van het verhaal. Zo in ‘Kekes Spanoghe’, ‘Wie is de krankzinnige?’ en ‘Een Calvarieberg’ (Buerbaum s.d., ca 1900). In dat laatste verhaal eindigt hij met de bedenking dat een apotheker die een kleine hoeveelheid arsenicum verkoopt wordt veroordeeld, terwijl 196.000 herbergiers ongestraft een langzaam werkend vergif mogen verkopen dat leidt tot 20.000 alcoholdden per jaar, op voorwaarde dat ze van de 147 miljoen frank die ze incasseren 42 miljoen afstaan aan de staat.

In *De vrouwelijke tamboer der Keizerlijke Garde*, een complexe liefdesgeschiedenis, wordt Napoleon voorgesteld als een despoot zonder weerga, die, in tegenstelling tot wat verteld wordt, nooit aan het hoofd van zijn troepen streed (Buerbaum, 1906, pp. 237-238, 573). Nog een roman in goede negentiende-eeuwse trant is *De stoelbinder in het Jan van Lierstraatje* waarin hij de tijd van de ‘keizer-moordenaar’ Napoleon en het België van na 1830 als decor gebruikt voor een lijvig liefdesverhaal met kinderroof en veel emoties. Quasi terloops gaat hij extra aan het moraliseren: ‘De smid rookte noch pruimde – twee misbruiken waarvan goede zangers zich bij voorkeur onthouden’. Buerbaum manifesteert zich verder als low-profile Vlaams Beweger als hij in een voetnoot kritiek geeft op het verfranste gerecht na de onafhankelijkheid en verder stelt niet te geloven ‘dat Vlamingen in kunsten, wetenschappen en nijverheid voor andere volkeren moeten achteruitgaan, doch onder oogpunt van taalrecht zijn de Hottentotten, Laplanders en Eskimozen ons eeuwen vooruit.’ Tegen het einde van zijn roman trekt hij nog eens van leer tegen de mogelijk slechte invloed van allerhande lectuur, de belofte aan Conscience indachtig:

Zijt ge vader, zijt ge moeder, geloof mij, geef uwe kinderen nooit iets te lezen, dat overgoten is met eene vreemde saus, waarin zooveel prikkelends aanwezig is, dat het water er door in den mond komt. Want, let

wel op, de lezing is de theorie, welke uwe kinderen, spoediger dan gij zoudt durven veronderstellen, in praktijk zullen brengen (Buerbaum, 1908, pp. 3, 212, 277 en 439).

Een halve eeuw eerder zou de auteur geen slechte beurt hebben gemaakt, maar voor de periode rond de eeuwwisseling en zeker na de Eerste Wereldoorlog zijn de genoemde werken veel te traditioneel, voorspelbaar en soms te banaal. Dat verklaart waarom de auteur de literatuurgeschiedenis er niet mee haalde. Buerbaum hechtte aan de traditie en zag weinig heil in wat de moderne wereld te bieden had. Als hij echter stelling nam in grote maatschappelijke debatten kreeg zijn werk er een dimensie bij.

2. SOCIALISME

In de late negentiende eeuw zorgden verschuivingen in de arbeidsomstandigheden voor een exponentiële groei van het aantal industriearbeiders, en de traditionele onderdanigheid van boeren en ambachtslui maakte plaats voor een opstandige (of een makkelijker op te ruien) massa. Het kenmerk van de Belle Epoque, zo schrijft Karel van Isacker (1978, p. 203), is het wegvallen van decennia-oude zekerheden. De burgerlijke maatschappij werd ondermijnd en het ouderlijk gezag in vraag gesteld, de kerkelijke afhankelijkheid was niet meer zo groot en vrouwen wilden emanciperen.

De maatschappelijke evolutie, de opkomst van het proletariaat en van het socialisme, en de bloedig onderdrukte Waalse stakingen van maart-april 1886 leidden ook tot discussie in de hoogste kringen en in het parlement. Daar werd aan de eerste sociale wetgeving gewerkt door de op voorstel van regeringsleider August Beernaert meteen opgerichte 'Commissie van de Arbeid'. Met het oog op de afschaffing van het cijnskiesrecht diende de radicale liberaal Paul Janson in 1890 een wetsvoorstel tot grondwetswijziging in; de eerste stap in de richting van het algemeen enkelvoudig stemrecht. Aanhoudende parlementaire vertragingen brachten op 1 mei 1891 circa 100.000 (stakende) arbeiders op de been. Na een algemene verkiezing in juni 1892 kon eindelijk werk worden gemaakt van de grondwetswijziging.

In april 1893 wees het parlement dat algemeen stemrecht af. De Belgische Werkliedenpartij legde daarop het land plat. Onlusten en gewelddaden waren het gevolg en de koning eiste maatregelen. In Bergen schoot de burgerwacht zeven stakers dood, zevenentwintig raakten gewond. Ook elders vielen slachtoffers. Na een week werd het algemeen meervoudig stemrecht beslist.

Uit vrees voor bloedige onderdrukking als in 1886 legden socialistische leiders als Jean Volders, Louis Bertrand en Emile Vandervelde zich neer bij het compromis (Luykx, 1977, pp. 188-190, 193-194; Witte, 2005, pp. 112-122). Het was niet naar de zin van de basis en nieuwe manifestaties volgden. Aan een kaarsenfabriek in Borgerhout vielen vijf doden. In diezelfde maand stichtte Adolf Daens de Christene Volkspartij, een poging om arbeiders en geloof bij elkaar te houden. In maart 1894, minder dan een jaar later, propageerde de BWP in het Charter van Quaregnon de collectieve inbezitname van de productiemiddelen, de afwijzing van het kapitalisme en de radicale omvorming van de maatschappij.

Bij de Kamerverkiezing van 14 en 21 oktober 1894 kwamen de socialisten het parlement binnen met achtentwintig volksvertegenwoordigers, allen verkozen in Wallonië. De twintig liberalen – de partij verloor eenenveertig zetels – waren eveneens allen in Wallonië verkozen. Vlaanderen en Brussel leverden de 104 katholieken. De socialisten, ‘die toen nog een zeer revolutionaire en republikeinse toon aansloegen’ wijzigden het politieke klimaat in de Kamer. De debatten werden een stuk scherper. De socialisten waren anti-royalist en veel meer nog, anti-Leopoldist, en ‘De meeste socialistische parlementairen waren gewoon aan volksmeetings en aan een terminologie [...] die in onze Kamers nog niet was gehoord en nog minder was gebruikt’. Ze zaten ook niet allen op dezelfde lijn: het reformisme van een Anseele, een Vandervelde of een Bertrand werd niet gewaardeerd door eerder revolutionaire leiders (Luykx, 1977, pp. 205-206, 212).

Het socialisme zorgde voor onrust. Behoudsgezinde stemmen klonken soms bijzonder radicaal. *Le courrier de Bruxelles* wees enkele dagen na de verkiezing van 1894 elke samenwerking met socialisten af. Het blad wilde een verbeterde strijd tot de verdelging van het virus (Van Isacker, 1978, pp. 201-202). Brochures en pamfletten van gelijkaardige strekking verschenen overal in het land. Ook Buerbaum zag de hem vertrouwde wereld bedreigd en zijn ongerustheid over de maatschappelijke evolutie, zijn angst voor een socialistische greep naar de macht, was aanleiding voor een literaire reactie, in de eerste plaats de ten laatste in 1891 voltooide, bijzonder tendentieuze roman *Neel Ceusters*. Die behandelt de opkomst van het socialisme als zodanig. Het voorwoord benadrukt de nooit geziene, bijzonder hevige strijd waaraan alle standen van de maatschappij deelnemen en de auteur wil zijn lezers de ogen openen in de hoop ‘den dreigenden stroom tegen [te] houden van bloed en tranen’.

Wij hebben ons, bij 't schrijven van dit boek, voorgesteld, eenige van de menigvuldige dwalingen van de socialistische leer in hunne naaktheid te toonen, verzekerd als wij zijn dat er een dag zal aanbreken, waarop de maatschappelijke quaestie een bevredigende oplossing bekomen zal, niet bij middel van oproer en goddeloosheid, maar door de leering van Christus zelve.

3. NEEL CEUSTERS

Natuurlijk vindt ook Buerbaum het niet ideaal dat er miljonairs zijn en armen en sukkelaars, maar de eenvoudige mensen die hij bedreigd ziet door de socialistische propaganda, hadden daar volgens hem nooit uit zichzelf aan gedacht. Zo erg zou hun situatie dan wel niet geweest zijn, luidt een van zijn premissen. Buerbaums arbeiders zijn eigenlijk ambachtslui, geen dagloners of echte proleten, waar hij behoorlijk denigrerend over schrijft – een bezem noemt hij een ‘onteerend werktuig’ (Buerbaum, 1894, p. 207). Industrieel proletariaat lijkt niet te bestaan in Buerbaums romanwereld en het gebrek aan een duidelijk inzicht in de arbeidersproblematiek waarover hij schrijft, de uitbuiting en de verpaupering, bewijst hoe emotioneel zijn uitgangspunt wel was, hoe zeer hij de hem vertrouwde wereld bedreigd voelde.

Tegen de achtergrond van een idyllisch beschreven arbeidersbuurt in het Antwerpse schipperskwartier, getekend in al haar zedelijke en materiële reinheid, werkijsver en levensvreugde worden twee meubelmakers geïntroduceerd: Neel Ceusters en de opzichter Jan de Pooter. Aangetrokken door het goedkope brood gaat Neel naar een socialistische meeting en hij wordt meegesleurd in een manifestatie. Hij overtuigt zijn vrouw van de weldaden van het socialisme. Zonder succes tracht buurman Jan hen op andere gedachten te brengen. Neel wordt een van de woordvoerders van de socialisten in zijn bedrijf. Zonder succes eist hij loonsverhoging. Een langdurige staking volgt. Geweld wordt met geweld onderdrukt en Ceusters belandt een tijd in de cel. Aanvankelijk betaalt de stakingskas het loon gewoon uit, na verloop van tijd moet er steun komen van andere afdelingen en nog wat later is er helemaal geen steun meer. De patroons hebben arbeiders laten overkomen uit andere streken en Neel, als vele anderen, vindt nergens emplooi, ook al is het socialistisch avontuur voor hem achter de rug. Hij heeft enkele minderwaardige klusjes aan de haven, zoekt zijn geluk ver van huis en verdient een schamele penning als straatveger in Brussel. Om de eindjes aan elkaar te knopen brengt Neels vrouw haar weinige kostbaarheden naar een berg van barmhartigheid. Voor

Buerbaum is dat een kans om uitgebreid kritiek te geven op dergelijke instellingen die voor noodlijdenden zo weinig barmhartig zijn. De Pooter vindt Ceusters in de hoofdstad, haalt hem weer naar Antwerpen en weet hem zijn oude job terug te bezorgen. Hun kinderen zullen snel trouwen; eind goed, al goed.

Fig. 3: Titelpagina van de roman Neel Ceusters. Collectie auteur.

Buerbaum kan er niet omheen dat het brood van de socialisten goedkoper is, maar vindt dat een lokaas om leden te werven. Hij ziet ook solidariteit, maar helaas niet voldoende. Volgens hem zouden de opruiers beter samenwerken met weldenkenden tot lotsverbetering van de werkman, maar over hoe dergelijke samenwerking tot stand moet komen, rept hij met geen woord. Dat hij de socialisten vergelijkt met de Franse revolutionairen en Robespierre, dat hij de rode vlag zonder meer relateert aan de Parijse commune, werkt eventuele samenwerking uiteraard niet in de hand. De vraag tot samenwerking klinkt overigens weinig oprecht want de hele roman lijkt erop gericht de rechtelozen hun enige wapen, de staking, afhandig te maken: Neel vraagt uiteindelijk om een wet ‘die de aanhitters tot werkstaking met een brandmerk straft’ (Buerbaum, 1894, p. 224).

Buerbaum benadrukt dat de patroons ook hard moeten werken, last hebben van de concurrentie en slechts geringe winsten maken. Hij heeft er begrip voor dat ze elders arbeiders zoeken en de stakers niet opnieuw in dienst willen nemen, maar tegelijk pleit hij ervoor om verdwaalde schapen weer de mogelijkheid tot werken te geven. Het doelpubliek bestaat echter niet uit patroons, maar uit potentiële slachtoffers van de socialistische propaganda. Clichés moeten hen weghouden van het kwaad. De goede buur is christelijk, verdraagzaam en vergevingsgezind. Bij vechtpartijen zijn het vaak de minst schuldigen, die in handen van het gerecht vallen. En dan de drank waaraan arbeiders zich zo makkelijk te buiten gaan, de jenever die zo vlot geschonken wordt in herbergen die door socialisten worden open gehouden in de buurt van de alcoholvrije partijlokalen. Met het aanklaarten van die hypocrisie en de suggestie dat socialistische leiders verschillende huizen bezitten en naar willekeur hun vrouw kunnen inruilen voor een andere, tracht de schrijver de beweging alle morele gezag te ontnemen. De socialisten verleiden de arbeiders met ijdele woorden die wel voor altijd hersenschimmen moeten blijven. Een echte socialist is volgens Buerbaums definitie ‘een man die het voor en tegen niet in de weegschaal legt, maar enkel zegt: “Men heeft me verongelijkt, miskend als mensch, als werker, alle middelen zijn goed om te verkrijgen waartoe ik DENK recht te hebben, zelfs de brandstichting niet uitgezonderd!”’ (Buerbaum, 1894, p. 105).

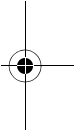
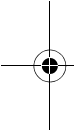
In de pers van de tweede helft van de negentiende eeuw waren scheldtirades tegen politieke tegenstanders de regel. Soms waren die zelfs van een haast superieure verbale virtuositeit, zoals in de plaatselijke Lierse bladen in de jaren 1870 (Stynen, 2006, pp. 259-273). Het kan dan ook niet verbazen dat in tendensromans als *Neel Ceusters* het vocabularium erg bloemrijk is. Als Buerbaum een socialistische meeting beschrijft, is het onmiskenbaar zijn bedoeling de socialis-

ten te ontmenselijken. De aanwezigen schreeuwen door elkaar. De eerste spreker heeft erg clichématig een volle baard en ongekamde haren, hij spuwt een grote tabakspruim op de grond, spuwt nog enkele keren vooraleer met een grove stem te beginnen. Andere sprekers gebruiken gemene schurkentaal, hebben verlepte gezichten, zien eruit alsof ze een kater hebben en net uit hun bed komen. Later wordt een manifestatie een ‘zatte optocht’ van stakers, avondlopers, losbandige straatjeugd en zelfs een aantal vrouwen die hun waardigheid vergeten. ‘Hoe ver moet toch alle moederlijk gevoel verdwenen zijn om de kinderen alleen in de wieg achter te laten, en langs de straat te slenteren, huilend en tierend [...]’ (Buerbaum, 1894, p. 78).

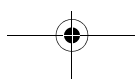
Van Jan, en van Buerbaum, krijgen de kinderen een duidelijke opdracht:

Wat gij ook in de samenleving gewordt, blijft altoos nederig: gij zijt gesproten uit werklieden, die steeds in het werk hunnen eer hebben gesteld, en vergeet nooit, dat de armste werkman zooveel achting verdient als de grootste staatsman, wanneer beiden hunne plichten als mensch getrouw naleven. Wij hebben u het voorbeeld gegeven, en weest verzekerd dat ons hart maar ééne verzuchting kent, namelijk, dat gij dit voorbeeld zult ten nutte maken en er nooit van afwijken (Buerbaum, 1894, p. 243).

Los van het socialisme valt nog te noteren dat Buerbaum in de openingsscène van zijn *Neel Ceusters* de mensen in het Schipperskwartier beschrijft als ‘ons eigenlijke volk’, ‘onbesmet met hervormingen uit den vreemde’, die de zeden en de godsdienst van de voorouders in ere houden, zelfs geen nood hebben aan openbare liefdadigheid omdat ze elkaar steunen. De roman eindigt met een bedenking over het Vlaams geslacht dat wel misleid kan worden, maar dat de eerbaarheid boven alles liefheeft, een groot hart heeft bij het lijden van de medemens en trots is een zalvende hand te kunnen reiken. In Buerbaums ideale wereld kent ieder zijn plaats, beperkt de vrouw zich tot verzorgende taken, is iedereen gelovig, en blijft het volk vrij van vreemde invloeden. Ook in 1894 was dat niet meer dan een verloren Arcadië; escapisme als de realiteit te bedreigend wordt. Dankzij de verspreiding door het Davidsfonds en later door een toneelbewerking kon de schrijver zijn droom met velen te delen. Niet echter met het proletariaat, de allereerste doelgroep van de socialisten, dat of ongeletterd was, of zich allerminst aangesproken voelde door een situatie in een manifest ander milieu.

Op 2 april 1895 werd in schouwburg Vrede St.-Willibrords *De Werkstaking. Anti-socialistisch volksdrama in vier bedrijven* opgevoerd. Buerbaum be-

werkte zijn *Neel Ceusters* mogelijk op vraag van de geestelijke bestuurder van de kring, Frans Roelans. De tekst voorziet orgelmuziek en daarvoor kon in Sint-Willibrords gezorgd worden. Het verhaal is ongeveer hetzelfde, maar met het oog op extra effect nog wat schrijnender. Neel Ceusters zwerft een jaar lang bedelend en stelend door het land, en keert na het grote oproer in Wallonië terug naar Antwerpen. Dankzij de meestergast krijgt hij zijn betrekking weer en zijn kinderen hoeven niet meer uit bedelen.

Het propagandistische karakter van een toneeltekst is vanzelf al groter dan van een roman, de toeschouwer wordt bovendien naar huis gestuurd met een beklivende en niet mis te verstane evaluatie van het socialisme. Het is de partij 'van oproer, de partij waarin de laagste gemeenheden gepleegd worden; [...] de partij [...] van haat, nijd en afgunst!' (Buerbaum, 1895, p. 106). Geen spoor meer van de enkele positieve uitlatingen over het socialisme in de roman.

Wellicht in dezelfde periode trok Buerbaum nog een derde keer van leer tegen het socialisme. Met de naar de socialist en anarchist Pierre Joseph Proudhon verwijzende titel *Eigendom is diefstal* draagt hij een *anti-socialistisch verhaal* op aan pastoor L. Karsseleers van de Sint-Eligiusparochie, tevens voorzitter van het studiecomiteit 'Vrede St-Willibrords' te Antwerpen. In een sterk betogend woord vooraf stelt hij dat de socialistische leiders slechts uit zijn op eigen verheffing en verleidelijke maar roekeloze stellingen prediken. Ze willen niets minder dan de revolutie en daartoe beloven ze gelijkheid voor iedereen en sommigen zelfs de verdeling van het kapitaal. Bovendien willen ze af van priesters en godsdienst. Ze beweren dat eigendom diefstal is, maar als een van hen geluk heeft, vergeet hij die stelling. En zo gaat dat voor al hun stellingen. Meer dan beloven, kunnen ze niet. Buerbaum schreef zijn boek voor wie met zijn handen zijn brood moet verdienen en hij beveelt jonge arbeiders aan afstand te nemen van die mannen die proberen hen de godsdienst te ontnemen en de weg der dierlijkheid op te jagen. Godsdienst is een baken, zo besluit hij zijn vooraf, en zonder godsdienst kan de maatschappelijke kwestie onmogelijk opgelost worden. 'Immers, aan armen en rijken legt hij verplichtingen op, en wanneer beiden wederzijds hunne plichten zullen erkennen en naleven, zal er een reuzenstap gedaan zijn op de baan der bevrediging'.

Het uitgangspunt is verwant aan *Neel Ceusters*. Timmerman Peer de Smet komt onder invloed van socialistische propagandisten. Een oudere werkmaker dient de socialisten fel van antwoord maar kan Peer niet redden. Die wordt ontslagen en begint een café. Doordat hij er meetings geeft over de verdeling van het kapitaal verdient hij goed zijn brood. Als hij 150.000 frank

wint, heeft hij echter heel wat moeite om zijn rode vrienden uit te leggen dat dat geld niet verdeeld hoeft te worden. Hij trekt zijn kandidatuur voor de Kamer in, koopt zich een burgerhuis en wordt een 'welmenende' bourgeois. En zo gaat het altijd, noteert Buerbaum ten overvloede. En dus verwacht hij geen eerlijkheid van de socialisten, doet hij het socialisme af als dwaas en onzinnig, als gevaarlijk.

Alsof dat ook maar iets met de sociale situatie van arbeiders te maken heeft, constateert de schrijver dat een arme die kinderen op zijn knie laat rijden gelukkiger is dan een rijke wiens kinderen altijd elders zijn, en die geen huiselijke gezelligheid kent. Hij pikt het niet dat de bourgeoisie wordt bekampt alleen maar omdat ze de fout heeft meer te bezitten dan de proletariërs, hij weet immers uit ondervinding dat de werkmans nog het meest geholpen wordt door de kleine burger. Hij geeft het voorbeeld van een zieke arbeider die dankzij het overwerk van zijn makkers aan een half loon komt, dat door de katholieke patroon wordt volgemaakt. Katholieke propaganda zet de werkmans aan tot orde en godsdienst; in de socialistische ziet Buerbaum alleen maar een oproep tot revolutie. Buerbaum wilde bijdragen tot het behoud van de traditionele verhoudingen. Over de talloze voorbeelden van katholieke patroons die hun werkvolk in de diepste ellende lieten leven, had hij het liever niet.

4. ANARCHISME EN COLLECTIVISME

In twee teksten geeft Buerbaum commentaar bij anarchisme en collectivisme. Ze werden gepubliceerd in het niet te koop aangeboden, luxueuze *Uit alle standen*, dat de schrijver-uitgever wellicht kort na 1900 samenstelde als relatiegeschenk.

In het essayistische 'Een woord over anarchie' somt hij de anarchistische aanslagen van 1850 tot 1900 op, die op geen enkele manier te rechtvaardigen zijn, want voor de meeste Europese staten is de negentiende eeuw 'veeleer de eeuw van overtollige vrijheid', dan van tirannie en behalve in Rusland en Turkije kiest het volk zijn regering' (Buerbaum s.d., ca. 1900, p. 141). Het koningschap is de vorsten vaak een last, zegt Buerbaum, en hij predikt tevredenheid met het eigen lot. De anarchisten mogen dan al hebben gestudeerd, het zijn criminelen die slechts nieuwe heersers op de troon helpen. Om tot menselijke volmaaktheid te komen, vindt hij de Roomse leer veel doelmatiger dan de anarchie. Het mag duidelijk zijn dat hij geen weet heeft van enig ander anarchisme dan dat van de daad, dat hij allerminst voeling heeft met de gedachten van een Kropotkin, Reclus, Vermeylen en tal van anderen.

Een zeldzame anti-utopische fabel ‘Een droom uit het jaar 2031’ schrijft Buerbaum naar aanleiding, zo zegt hij, van een door 1500 aanwezigen bijgewoonde toespraak over collectivisme van de ‘schatrijke advocaat’ Vandervelde in de Antwerpse zaal El Bardo, op een zondag in juli 1895.³ Vanderveldes droom uit 1895 komt aan bod in de eerste zeven pagina’s en het collectivisme van de socialist wordt zonder nuance door de schrijver samengevat als: vijfurenwerkdag, altijd eten en drinken, geen zorgen voor de volgende dag, geen misdaad, geen last meer van kinderen, gratis naar feesten, en een aards paradijs in de oude dag. Na de maaltijd valt de schrijver in slaap en hij droomt zijn eigen vervolg op de droom van Vandervelde. Door de concurrentie van burgerlijke en socialistische coöperatieven is in 2031 de middenstand nagenoeg verdwenen, en leeft het volk in toenemende ellende. Er zijn haast alleen nog buitenlandse priesters en de ontkerkelijking is erg groot. Er zijn werkstakingen en bij een verkiezing hangt er oproer in de lucht. In lokaal Proletariaat volgt men de uitslagen. Chaos, gehuil en getier als in *Neel Ceusters*.

Ondanks de ruime socialistische overwinningen in heel het land komt er toch een gewelddadige revolutie en overal wordt de rode vlag gehesen. De taferele herinneren aan 1789. De vorsten vluchten naar Engeland, en België wordt de eerste socialistische staat. Ondanks de revolutie blijven het parlement en de gemeenteraden functioneren als vanouds en kunnen antisocialisten er hun zeg doen. Het zijn de twee locaties van deze atypische toekomstroman, die slechts toegespitst is op ideologie en waarin van technologische vooruitgang geen sprake is.

Het programma van de nieuwe staat is bepaald revolutionair. Eigendom wordt afgeschaffd, iedereen werkt en de staat regelt de arbeid – 5 uren per dag – en zorgt voor diverse vormen van ontspanning, van badplaatsen tot schouwburgen. De maatschappij brengt slechts voort om in de eigen behoeften te voor-

³ In juli 1895 voerden liberalen en vooral socialistten actie tegen de schoolwet van minister Schollaert, de zogenoemde vierde organieke wet op het Lager Onderwijs, die op 15 september van dat jaar van kracht ging. *De Werker* heeft aandacht voor de massaal bijgewoonde BWP-avonden in El Bardo en roept op om deel te nemen aan een manifestatie in Brussel. Ondertussen verschijnen in het blad ook artikels over communisme en eentje over collectivisme. In het blad wordt gepoogd het socialisme te definiëren als tegelijk reformistisch en revolutionair collectivistisch, en wordt gepleit voor gratis schoolmaaltijden en schoolkledij. Op 25 juli organiseert ‘De Vrije Gedachte’ samen met aangesloten rationalistische kringen in El Bardo een avond waarop Vandervelde de belangrijkste spreker is. Hij heeft het over vrijzinnige frontvorming en begroet de aanstaande triomf van de sociaal-democratie. Over collectivisme is in het omstandige verslag in *De Werker* (27 juli) geen spoor te vinden. *Het Handelsblad* deed er in die periode alles aan om het succes van de vrijzinnige initiatieven te minimaliseren. Op 2 augustus verweet het blad bovendien de liberalen dat ze aan het handje van de socialistten liepen.

zien, en ieder vult zijn vrije tijd naar keuze, eventueel als kunstenaar, maar zonder materiële beloning daarvoor. Criminaliteit en ook politie en rechtbanken verdwijnen vanzelf. De staat erkent geen erediensden, de kinderen worden ver van huis door de staat opgevoed, vrouwen hebben dezelfde rechten als mannen, waarmee vrije liefde geïnstitutionaliseerd wordt, en de staat bouwt paleizen voor ouderlingen.

Het spreekt vanzelf dat de voorstelling van het programma leidt tot bezwaren van de antisocialisten, die in een moeite door ook felle verwijten formuleren aan de Anseeles en Vanderveldes uit de pioniersjaren. Zoals te verwachten was, loopt het goed fout in de socialistische staat. Kapitaalvlucht leidt tot werkloosheid, tegelijk moet er langer gewerkt worden omdat de productiviteit daalt. Er is ongenoegen omdat de socialistische leiders en hun vrienden profiteren, er is ongenoegen omdat de kwaliteit in de volkskeukens ondermaats is, en de schouwvegers willen een uur minder werken omdat ze een uur nodig hebben om zich te wassen. Terloops wordt duidelijk dat de opvoeding van duizenden kinderen tegelijk onmogelijk is. De tekst is bepaald niet vrouwvriendelijk, en scoort makkelijk met marktvrouwen die in de gemeenteraad zetelen, en met voorbeelden van vrije liefde.

De antisocialisten sturen aan op een nieuwe revolutie en ze worden gesteund door de vrouwen die staken omdat ze allen dezelfde kleren moeten dragen. Een antisocialistische volksvertegenwoordiger maakt in een vlammende toespraak in de Kamer brandhout van het collectivistische systeem dat de mensen niets heeft opgebracht. Er komt een einde van de socialistische staat en het oude systeem wordt hersteld. Buerbaum concludeert dat de socialistische grootspraak altijd prachtig is in theorie, maar dat de praktijk de mensen al hun vrijheid kost.

5. OORLOG

Buerbaums uur kwam in augustus 1914. Ruim tien jaar eerder had hij in 'Een woord over anarchie' nog de lof gezongen van Wilhelm II, die zijn despotische kanselier Bismarck aan de deur had gezet (Buerbaum s.d., ca. 1900, p 142). Die lof had een houdbaarheidsdatum. Terwijl rond Luik nog gestreden wordt, krijgt Jozef Buerbaum de volledige frontpagina van het op 50.000 exemplaren verspreide augustusnummer 1914 van *Taptoe*, het 'orgaan van den vaderlandschen bond tegen alcoholisme (provincie Antwerpen)', ter beschikking voor een niets aan de verbeelding overlatende reactie op het uitbreken van de vijandelijkheden. 'Er ligt een roofstaat aan den Rijn' looft de Bel-

gische strijdlust en is een scherpe afkeuring van de inval, van het *Gott mit uns*, van het brutale recht van de sterkste van de keizer.⁴

Het artikel was slechts een begin. Met zijn persoonlijke actie tegen de Duitse invaller bereikte hij een groot publiek en was hij werkelijk maatschappelijk relevant. In ruim 900 pagina's zou hij na de oorlog zijn engagement en de gevangenschap waartoe dat leidde, beschrijven. Het eerste deel van deze *Gedenkschriften van Janus Droogstoppel uit den Duitschen bezettingstijd 1914-1918* behandelt de *Geschiedenis der "Droogstoppels" en der "Vrije Stem"*. Janus Droogstoppel is de nom de plume waarmee Buerbaum een reeks anti-Duitse brochures verspreidde.

Kamiel Mertens vond de Droogstoppelmemoires op een voddemarkt en bezorgde in 2005 een editie ervan. Van de brochures bracht hij drie jaar later een geannoteerde herdruk. In zijn inleiding tot dat tweede werk verwijst hij onder meer naar Heinrich Binder, tijdens de Eerste Wereldoorlog als perscorrespondent verbonden aan het Duitse hoofdkwartier in Brussel. Die noteerde in zijn *Spionagezentrale Brüssel. Der Kampf der deutschen Armee mit der belgisch-englische Spionage und der Meisterspionen Gabriele Petit* (1929) dat Buerbaum naast *La libre Belgique* de voornaamste en meest gezochte clandestiene publicist was en dat meer dan vijftig van zijn helpers achter de tralies belandden (Mertens, 2008, pp. 24 en 30). De Belgische sluikpers was tijdens de Eerste Wereldoorlog een unicum, nergens in het oorlogsgebied was er vergelijkbare activiteit.⁵

Van de door de Duitsers in beslag genomen kerstbrief van kardinaal Mercier drukte en verspreidde Buerbaum verschillende duizenden extra (Droogstoppel, ca. 1920, p. 19). Omdat de pers gecensureerd was, en aangespoord door de jezuïet pater Boonen, rijpte in januari 1915 het plan voor een ruimer initiatief:

[...] vlugschriften, opgesteld naar de eischen van onzen tijd en in eenen trant welke niet al te droog is, zouden stellig door het volk gelezen worden, en de gelegenheid ware daar om zoo hard mogelijk op de dwingelandij der Duitschers en, indien het moet, ook op den rug onzer eigen slechte vaderlanders te kloppen; want van nu af zijn er reeds, die erg vriendelijk met onze vijanden omgaan (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 20-21).

⁴ Met dank aan Koen Bouw van de Erfgoedbibliotheek HC die me het artikel digitaal bezorgde.

⁵ Zo stelde Sophie de Schaepdrijver in een lezing aan de KANTL, 9/10/2014. Behalve door Vrints (2002) werd nauwelijks aandacht besteed aan de sluikpers.

Dat in verschillende huizen tegenover zijn drukkerij een dertigtal Duitse officieren een onderkomen hadden gevonden, schrikte Buerbaum niet af. In januari 1915, een maand voor het eerste nummer van *La libre Belgique*, kwam de eerste brochure van de pers. Op achttien maanden tijd zou hij er achtentwintig in het licht geven. De nummers 26 en 27 werden door zijn zoon en Richard van Hemeldonck gedrukt en verspreid toen hij zelf al in de gevangenis zat, in de hoop de schrijver-drukker uit de wind te zetten. De achtentwintigste schreef Buerbaum in de gevangenis en wist hij buiten te smokkelen. In totaal werden er 160.000 exemplaren verspreid, bijna een derde daarvan werd gratis bedeed. De drukker was niet te beroerd om telkens persoonlijk een dozijn exemplaren in de bus van de Kommandantur aan de Minderbroedersrui te droppen (Droogstoppel, ca 1920, pp. 75, 172-174).

6. DROOGSTOPPELS

Bij de Boek- en chromodrukkerij te Amsterdam verscheen half januari 1915 *De Duitse Strooptochten in België. Beschouwingen van Janus Droogstoppel, sigarenfabrikant, Lauriergracht, 37, Amsterdam, over Wilhelm II, keizer van Duitschland, koning van Pruisen, beschermheer van België, en over rijkskanseliers met papieren vodden*. De mystificatie en de verwijzing naar Multatuli's *Max Havelaar* maakt meteen duidelijk dat we te maken hebben met iemand die in de aanval gaat. Op één nacht tijd busten Buerbaum en zijn zoon drieduizend exemplaren en de brochure kende nog vijf herdrukken (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 30 en 40).

PRIJS : 12 1/2 CENT.

De Duitse Strooptochten in België

BESCHOUWINGEN

van JANUS DROOGSTOPPEL, sigarenfabrikant, Lauriergracht, 37,
Amsterdam, over Wilhelm II, keizer van Duitschland, koning
van Pruisen, beschermheer van... België, en over rijkskansen-
liers met papieren vodden.

Die ooit had kunnen twijfelen aan 't losbreken van een oorlog — misschien wel niet zoo moorddadig als deze zich thans voordoet — zou maar alleen het bewijs geleverd hebben, dat hij zich weinig of niet hadde ingelaten met de Europeesche aangelegenheden der laatst verstreken jaren.

Duitschland vooral toonde op militaristisch gebied eene verbazende bedrijvigheid, en trachtte, door algemeene bewapening, het oude Europa op een vuurberg te plaatsen.

Immer wisten de meest gezaghebbende bladen — met of zonder bevel of wenk van hoogerhand — het Germaansche volk voor te spiegelen, dat Frankrijk nog steeds zon op « revanche »; niet omdat men aan gene zijde van den Rijn daar in de verste verte geloof aan hechte, maar om des te krachtadiger de militaristische plannen te kunnen doordrijven, zonder te stuiten op al te groot verzet vanwege het volk.

Die ooit in Frankrijk aan een weerwraak van 1870 zou durven gedacht hebben, zou waard geweest zijn in een krankzinnigengesticht opgesloten te worden, en dat wist men te Berlijn zoo goed als te Parijs. Trouwens, eenige cijfers nopens dit punt zijn al te welsprekend :

Duitschland telt nagenoeg 66.000.000 inwoners; Frankrijk 38.000.000, dus 28.000.000 minder. Het is voor niemand een geheim, dat men in het Duitse rijk circa 6.500.000 soldaten onder de wapens brengen kan, terwijl voor het Fransche rijk dit cijfer niet ten volle 4.000.000 bedraagt. Voegen wij daarbij dat in het Duitse leger eene tucht heerscht zooals in geen ander land ter wereld, en men zal moeten bekennen, dat er nog verbazend veel water door de Seine zou gevloeid zijn vooraleer aan « revanche » te denken. Althans, ons tegenwoordig geslacht zou dit wonder niet meer beleefd hebben.

Fig. 4: *De eerste Droogstoppelbrochure, januari 1915.* Collectie auteur.

Met de wapenwedloop van de voorbije jaren kon het uitbreken van de oorlog eigenlijk niet verbazen, maar Droogstoppel is getroffen door de barbaarsheid ervan. Niettemin vertrouwt hij erop dat Duitsland, dat de pretentie had een cultuurvolk van eerste orde te zijn, die oorlog zal verliezen. Op het einde van zijn eerste brochure hoopt hij dat men in de toekomst internationale geschillen zal onderwerpen aan rechters vreemd aan het conflict, en het recht van de sterkste zal afwijzen als brutale bandietenzaak. Een idee die niet helemaal uit de lucht komt vallen. De decennia voor de oorlog waren gekenmerkt door escalerende bewapening en tegelijk werd er gelobbyd voor ontwapening. In 1889 ontstond de nog steeds bestaande Inter-Parliamentary Union (IPU), een Frans-Brits initiatief om internationale geschillen op te lossen via arbitrage. De IPU was ook prominent aanwezig op de Haagse Vredesconferenties van 1899 en 1907. In 1899 werd beslist tot vrijwillige arbitrage, wat leidde tot de oprichting van een Permanent Hof van Arbitrage. In 1907 werd een verdrag ondertekend met dertien praktische conventies in verband met de oorlogspraktijk. De Belgische gewezen regeringsleider August Beernaert was actief in de IPU en was in 1899 voorzitter van de commissie om voorstellen te formuleren over de beperking van de bewapening. Vanwege zijn prominente rol in de internationale beweging voor vrede en arbitrage werd hem in 1909 de Nobelprijs voor de vrede toegekend. Of al die internationale gesprekken de publieke opinie erg beroerden, is moeilijk te achterhalen en zeker sedert de zomer van 1914 waren er andere katten te geselen. Buerbaum herintroduceerde of introduceerde het concept van internationale arbitrage in ieder geval voor een ruim publiek, dat die gedachte kort daarna kon herkennen in de voorstellen van de Amerikaans president Wilson die tot de Volkenbond zouden leiden.

De tweede brochure behandelt de Duitse willekeur, de censuur en het geweld, en is vooral ook een oproep aan de duizenden werkloze arbeiders om het leger te vervoegen. Omdat het erop aan kwam gelezen te worden, schreef Buerbaum opzettelijk zo populair mogelijk. Het werkte, want een week na het verschijnen van de brochure waren er in Vlissingen al 800 Antwerpenaars ingescheept voor het front (Droogstoppel, 1915/03 en idem, ca. 1920, pp. 40 en 54).

In de volgende brochure neemt Buerbaum Bismarck op de korrel, wiens droom van een groot rijk aan de basis lag van de oorlog. Omdat hij vindt dat duurzame vrede in Europa slechts mogelijk is als Duitsland zo geknakt wordt dat het geen dreiging meer kan zijn, verdienen de vernederendste vredesbepalingen absoluut de voorkeur (Droogstoppel, 1915/03b). Half april kiest de schrijver voor een fictieve tekst. Een droom waarin Wilhelm II, de 'universeele moordenaar van Europa', geweigerd wordt aan de hemelpoort (Droogstoppel, 1915/04, p. 8). In

het voorgeborchte van het vagevuur houdt Moltke, die slechts bevelen uitvoerde, en al maanden betreurt ooit tot de Duitse nationaliteit te hebben behoord, hem tegen. In de hel voegt hij zich bij Bismarck die daar aan het werk is, samen met Nero, Napoleon, en generaal Boulanger. Sedert het begin van de oorlog arriveerden al twee miljoen Duitsers in de hel.

Buerbaum looft de Belgen die onder de ogen van de bezetter hun nationale kleuren in de verf zetten op hun nationale feestdag in 1915 (Droogstoppel, 1915/07b). Hij maakt zich sterk dat het land nooit een deel van Duitsland kan worden vanwege de traditie van vrijheid die schril afsteekt tegen de Duitse dwingelandij, en hij pleit voor grote en godsdienstige gezinnen (Droogstoppel, 1915/08). De brief van 1 augustus 1915 waarin de keizer de oorlog een verdedigingsoorlog voor Duitslands recht, vrijheid en eer noemde, doet Buerbaum af als verwaandheid en leugen (Droogstoppel, 1915/09). Voor het land geldt slechts 'het recht van den sterkste – wat als gewoon Duitsch recht beschouwd wordt – het recht van willekeur en eigendunkelijk geweld', maar in een woordje over Wilhelms incognito bezoek aan Brussel voert Droogstoppel hem op als een angsthaas (Droogstoppel, 1915/11).

De oorlog heeft voor Buerbaum de onmogelijkheid van het internationalisme bewezen, al hoopt hij dat nieuwe oorlogen zullen kunnen worden vermeden door internationale arbitrage. In ieder geval is het voor hem duidelijk dat de militaire macht van de Brandenburgers en de Junkers totaal moet worden gebroken om vrede kans op slagen te geven (Droogstoppel, 1916/01b). In een balans na twee jaar oorlog ziet hij tegenover de activisten de overgrote meerderheid, en daarbij ook de socialisten, zoals de ruim geciteerde Terwagne, die nu toch goede vaderlanders blijken te zijn (Droogstoppel, 1916/07b).

Als de Duitsers in 1915 een *Witboek* publiceren ter verantwoording van hun oorlogsvoering en met een aanklacht tegen de aanvallen waarvan ze zelf het slachtoffer zijn, reageert Buerbaum in twee opeenvolgende brochures met een massa argumenten, bewijzen en getuigenissen op die totale verdraaiing van de feiten (Droogstoppel, 1915/06 en 07). Daarna kan Droogstoppel nog geregeld de Duitse leugenachtige berichtgeving en propaganda aanvallen. Naar aanleiding van de Reichstagzitting van december 1915 over de ontkende en geweigerde Duitse vredesvoorstellen; naar aanleiding van een toespraak van de kanselier op 5 april 1916; naar aanleiding van het Roodboek van Waldmann over de Belgische moordenaarsbenden en over Albert I die Duitse opvoedsters verkrachtte; naar aanleiding van de zeeslag van Skagerak waarvan de overwinning ten onrechte door de Duitsers werd opgeëist en door Raf Verhulst aan Vlaanderen meegedeeld (Droogstoppel, 1916/01, 04 en 06).

Droogstoppel looft uitbundig het verweer van de Belgische soldaten, van duizenden burgers, van priesters en van kardinaal Mercier bij de Duitse inval, en hij spreekt schande over de intellectuelen en schrijvers die zich openlijk Duitsgezind verklaren (Droogstoppel, 1915/10). Buerbaum vertaalt de brieven van het Belgische episcopaat aan hun Duitse en Oostenrijks-Hongaarse collega's, en hij becommentarieert ze. Hij wijst op het verzet van de bisschop van Breslau, maar ziet vooral dat veel Duitse priesters en vooral de kardinalen van Keulen en München de Duitse moordmachine steunen (Droogstoppel, 1916/02 en 03). Een Keuls blad reageerde op de Belgische bisschoppen en viseerde de politieke bemoeienissen van Mercier die de bevolking opzet tegen de bezetter. Buerbaum maakt brandhout van de argumenten en tegelijk ook van die van een nog heviger artikel in *Het Vlaamsche Nieuws* (Droogstoppel, 1916/03b). In drie nummers van dat blad werd Mercier aangevallen op basis van een rede die hij uitsprak in Lille in 1911. Droogstoppel weerlegt de artikels met de tekst van die rede. België heeft noch van Frankrijk noch van Holland lessen te krijgen, besluit hij en hij haalt fel uit naar het anti-Belgische *Het Vlaamsche Nieuws* dat slechts in de kaart van Duitsland speelt. In dezelfde brochure reageert hij ook op een aan hem gerichte open brief die op 23 juni 1916 in die krant werd gepubliceerd (Droogstoppel, 1916/07).

Het Vlaamsche Nieuws, spreekbuis van Raf Verhulst, August Borms en Antoon Jacob, staat voor Droogstoppel voor wat hij nog erger vindt dan de Duitsers, het activisme. Het blad wordt voorwerp van zijn niet aflatende spot. Naast Mercier 'zal Luc verdwijnen in de schaduw; het volk zal in hem slechts den man zien, die door alle middelen den vijand wist te vleien, terwijl de grond doorweekt werd met het bloed zijn landgenooten' (Droogstoppel, 1916/05, p. 16). Luc is de schuilnaam van Verhulst en Buerbaum bedoelt, zo zegde hij eerder al, alle drie de mannen met die ene naam. Hij weet dat de Vlaamse eisen verre van ingewilligd zijn, maar anders dan de activisten gelooft hij niet dat de Duitsers die ooit zullen inwilligen. De enigen die voordeel halen uit de Vlaamse pennentwisten zijn de Duitsers die met taalrechten de vloer aanvegen. Nu is het een tijd voor godsvrede (Droogstoppel, 1915/12).

Na Buerbaums aanhouding op 4 augustus 1916 schrijft zijn zoon twee brochures in dezelfde stijl, met aandacht voor de Duitse misdaden en de Duitse leugens, en met lof voor de Belgische soldaten en hun vaderlandsliefde.⁶ In de gevangenis schrijft hij zelf de laatste van de *Droogstoppels*. Over de oorlogsheffing en over de ontvoering van Belgische arbeiders naar Duitse muni-

⁶ *Op wie drukt de verantwoordelijkheid van den oorlog?; Duitse schijnheiligheid, -- De Belgische soldaten.*

tiefabrieken, over de nefaste invloed van *Het Vlaamsche Nieuws*, en over de Duitse barbarij die de wereld tien eeuwen terug in de tijd plaatst. Alle technische en wetenschappelijke vooruitgang staat slechts in functie van de oorlog. Maar de geschiedenis leert dat de val komt kort na het toppunt van macht. En dat is dan weer hoopvol (Droogstoppel, 1917/01).

7. DE VRIJE STEM

Met zijn brochures beoogde Buerbaum enerzijds de opbeuring van het volk, anderzijds het brandmerken van de slechte vaderlanders die veeleer zichzelf wilden verheffen dan de taalrechten herstellen (Droogstoppel, ca. 1920, p. 174). Nauw betrokken bij zijn organisatie was Van Hemeldonck en toen vanaf ongeveer augustus 1915 meer mensen zich met Duitse merken lieten verleiden om landgenoten aan te geven, besloten ze tot de stichting van *De Vrije Stem*, 16 pagina's in makkelijk te verbergen octavo, om verraders bij naam te noemen. Net als in *La libre Belgique*. In het blad noemde hij ruim zestig verklikkers met naam, twee keer was dat onterecht, maar die kregen eerherstel in de *Gedenkschriften* (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 261-264). In het eerste nummer maakte Buerbaum ook duidelijk dat hij op basis van Franse, Engelse, Italiaanse en Hollandse bladen een volledig en betrouwbaar overzicht wilde geven van de gebeurtenissen (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 174-178). Hij wilde met zijn loyaal-flamingantisch blad het monopolie van *Het Vlaamsche Nieuws* en het daarvan afgeleide *De Antwerpsche Courant* doorbreken en een tegenhanger bieden voor *La libre Belgique* dat voor de brede Antwerpse bevolkingslagen ongeschikt was (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 139, 176-177; Vrints, 2002, p. 81).

Als geldschietter voor *De Vrije Stem* noemt Buerbaum Norbert Cardon de Lichtbuer, maar hij droeg de onderneming voornamelijk zelf en bleef met een tekort van 9.000 frank. Geen erg, want 'de belangen van het Vaderland stonden verre boven welkdanig stoffelijk gewin ook!'. In zijn gedenkschriften noemt hij verschillende namen van medewerkers, waarvan de meeste door Van Hemeldonck werden gerekruteerd. Hij geeft later een lijst met een tachtigtal namen met de straffen die ze kregen. Mogelijk drie keer zoveel betrokkenen kende hij helemaal niet. Op het bezit van één enkel exemplaar van *De Vrije Stem* stond trouwens een celstraf van een jaar (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 233, 249-255).

In het tweede en derde nummer kregen overleden Vlaamse boegbeelden als Jan Van Rijswijck en Hendrik Conscience postuum het woord om respectievelijk het verzet tegen de Duitsers aan te moedigen en de eenheid tussen Vla-

mingen en Walen te propageren. *Het Vlaamsche Nieuws* werd vanaf de zevende aflevering gebrandmerkt als Duits propagandamiddel dat niet eens de Nederlandse taal verdedigde. Samenwerking met de Duitsers moest ten allen tijde worden vermeden om de Vlaamse beweging niet te compromitteren; de rechtmatige Vlaamse eisen dienden te worden gerealiseerd na de oorlog, niet met Duitse steun. De loyale Vlaamse politici als de katholiek Frans van Cauwelaert, maar ook de socialist Camille Huysmans en de liberaal Louis Franck werden gesteund door het blad of zagen hun opvattingen erdoor verspreid. De uitzichtloosheid van het activisme werd erdoor onderstreept. Belangrijk, zegt Vrints (2002, p. 82), ‘is dat deze argumentatie vanuit vaderlands, maar tegelijk flamingantisch standpunt gevoerd werd’. Onder de titel ‘Geen Vlaamse Hoogeschool uit Duitse handen’ werd het manifest van Franck van 8 januari 1916, dat door 38 vooraanstaande Vlamingen was ondertekend, integraal afgedrukt.⁷ De strijd tegen de von Bissinguniversiteit stond vaak centraal in het blad en *De Vrije Stem* stelde uit propagandaoverwegingen het regeringsstandpunt over de vernederlandsing na de oorlog heel wat gunstiger voor dan het in werkelijkheid was.⁸

In de vroege zomer van 1916 verspreidt Buerbaum met *Uit den Duitschen bandietenkrijg* een zogezegd waargebeurd anti-Duits verhaal. In een idyllisch dorpje even buiten Mechelen situeert hij het huwelijk van een knecht en een meid die van hun meester de kans krijgen te gaan boeren op een eigen bedrijf. De dag van het huwelijk beginnen de vijandelijkheden en het dorp wordt het toneel van hevige strijd. Dat de heren betrouwen op de cultuur en de wetenschap van de Duitsers breekt hen zuur op. De bezetters zijn honds brutaal en vergrijpen zich aan de vrouwen. Het hoofdpersonage verliest zijn beschermers en zijn vrouw en trekt als vrijwilliger naar het Belgische leger.

Na Buerbaums aanhouding op 4 augustus 1916 zetten zijn zoon Ernest, op wiens hoofd 20.000 mark stond, en Gustaaf Lava, samen met Van Hemeldonck in almaar moeilijker omstandigheden het werk verder. Op 13 maart 1918 werd Lava neergeschoten. Van *De Vrije stem* waren dan eenennegentig nummers verschenen, negenenzestig na Buerbaums aanhouding (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 266-285).

Kort na de oorlog werden een zeventigtal gedichten die eerder in *De Vrije Stem* verschenen, gebundeld. Zonder duiding, zonder commentaar. Enkele gedichten waren anoniem, de meeste vergezeld van een pseudoniem: Klop-

⁷ *De Vrije Stem*, 2 (1916)/11.

⁸ *De Vrije Stem*, 2 (1916)/16, 31 en 36. Cf. Vrints, o.c., p. 91.

stock (onderpastoor De Vogt van de Antwerpse Sint-Amandusparochie), 'n Piot in verlof, Pak aan K...Yzer, Houvast, P.W., Flamingant, Zweep, Mispelaar, M.C., en Geprueft. Een van de teksten is het eerste en populairste 'soldatenliedje' van Cyriel Verschaeve, 'In 't Yzerslijk'. Het werd getoonzet en op losse blaadjes verspreid en is misschien via Nederland in het bezette land terecht gekomen.⁹ Verschaeve zelf was uiteraard geen medewerker aan het blad. Het zijn gedichten voor vorst en vaderland, expliciet ook voor koningin Elisabeth. Het zijn gedichten voor een Vlaanderen dat op eigen kracht groot moet zijn en allerminst nood heeft aan Duitse steun. Vandaar een schampere tekst over de reis van de Raad van Vlaanderen naar Berlijn, vandaar de veelvuldige afwijzing van Borms, Jacob en Verhulst als in de *Droogstoppels*, maar ook van Adelfons Henderickx, Leo Augusteyns, Marten 'de snotjood', alias Rüdelsheim, en *Het Vlaamsche Nieuws*. Opvallend zijn ook twee gedichten tegen Pol de Mont terwijl die zich tijdens de oorlog bijzonder neutraal opstelde, ervan uitging dat de Duitsers zouden verliezen en het activisme dus contraproductief was (*Oorlogspoësie*, 1919, pp. 44-45, 48; Stynen, 2017 en 2017b, pp. 380-386). De 'plichtverkrachtende' 'Mof De Mont' zou met Duitsers die bij hem logeren wilde feesten organiseren, onder andere bij het overlijden van Lord Kitchener. Hij zou als belangrijk dichter na zijn dood herinnerd worden, maar die roem zal hem niet ten deel vallen:

Gij zijt gebrandmerkt en verfoeid
 Door gansch ons heldenrijk,
 Wijl ge uwe waardigheid als Belg
 Bemorst in 't vreemde slijk. [...]
 U blijft nu niets meer over, dan
 Vergetelheid in 't graf.' (*Oorlogspoësie*, 1919, p. 45)

Het gedicht '1302' begint met een herinnering aan de slag en een eloge voor de helden van toen. De twee volgende strofen behandelen de actualiteit:

Meineedige Vlamingen, schaamt gij u niet
 dat heerlijk verleden te breeken tot spaanderen?
 Gij bastaards, die 't kleed uwer Moeder verscheurt,
 koelbloedig doorboord 't hart der Maget van Vlaand'ren!
 Gij heult met den vijand, gij wentelt in 't slijk,
 gij koestert de hand die uw' zonen vermoordde,
 gij smeekt om den bijstand, o schandig verraad,

⁹ Met dank aan Romain Vanlandschoot, die mijn hypothese in deze ondersteunt.

van hem die ons land in zijn puinen versmoordde!
 Verkracht maar uw plichten, verbeurt vrij uwe eer,
 om, als een troep lafaards, de Duitschers te streelen
 uit schandige baatzucht, uit laag winstbejag,
 om later uw judasgeld samen te deelen.
 Past op! want de Leeuw houdt zijn klauw reeds ontplooid,
 zijn gloeiende blik schouwt u dreigend in de oogen,
 gij, schande van Vlaand'ren, verachtlijk gebroed,
 dat Vlaanderens' roem hebt miskent en bedrogen.
 Wij, BELGEN, ook VLAMINGEN, minnen ons land,
 onze eigene taal en onze eigene zeden,
 onze eigen beschaving, onze eigene kunst,
 ons heden, ons toekomst, ons roemrijk verleden!
 Heil! Albrecht, den Koning! Heil! Vlaand'ren den Leeuw
 wiens dappere welpen thans strijden en sneven!
 Weg met de verraders! Zij wezen gevloekt!
 ten eeuwigen dage uit ons landje verdreven! (*Oorlogspoësie*, 1919, p. 85)

Duidelijker kon het Vlaamse en het Belgische credo nauwelijks worden geformuleerd.

8. STIJN STREUVELS

Dat hij zich afzette tegen notoire en vermeende activisten kan niet verbazen, maar het is opmerkelijk met hoeveel vuur Buerbaum Stijn Streuvels aanpakte. De redemptorist pater Leytens wees hem op de deeltjes oorlogsdagboek die Streuvels vanaf maart 1915 bij Veen in Amsterdam publiceerde en hij benadrukte het gevaarlijke, onvaderlandse gedrag van de schrijver. Buerbaum wijdde drie opeenvolgende brochures aan de West-Vlaamse schrijver, en eind januari 1916, toen Streuvels' zesde en laatste publicatie nog moest verschijnen, kwam hij er nog eens op terug. Buerbaum viseerde de ridder in de Leopoldsorde omdat die zijn volk de slechtst mogelijke dienst had bewezen door Belgische officieren te diskrediteren en zich geveleid te voelen door hun Duitse collega's. Later vernam Buerbaum dat het *Belgisch Dagblad* de West-Vlaming dezelfde verwijten had gemaakt (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 77-79). De oorlogsaantekeningen van Streuvels, waarvan passages ook verspreid raakten via onder andere *De Vlaamsche Post*, werden overigens algemeen druk becommentarieerd in de oorlogspers.

Nog over de onvaderlandsche schriften van een Ridder der Leopoldsorde

.DOOR

DROOGSTOPPEL

Het lag in de bedoeling van Droogstoppel, na het afkondigen der « Bloemlezing uit Stijn Streuvels' Oorlogsboeken », den schrijver te Ingoyghem aan zijne droomerijen over te laten, overtuigd zijnde dat, door de enkele meegedeelde aanhalingen uit zijne eigen werken, de lezer zich reeds een voldoende gedacht zou kunnen gevormd hebben van den zonderlingsten Ridder, welke ooit in de Leopoldsorde opgenomen werd.

Maar... sommige vrienden van Streuvels zijn niet tevreden over Droogstoppel. Deze beweren, ten eerste, dat hun kameraad eertijds bakker te Aveghem en niet te Kortrijk is geweest. Voor de toekomstige biografisten van den gewezen bakker kan dit misschien zijn belang hebben, doch ik denk dat de lezers van Droogstoppel deze terechtwijzing betrekkelijk onverschillig laten zal.

Eene tweede bemerking was : 1° dat ik de gedachten van Streuvels over Vaderlandsliefde, ofwel slecht gelezen, ofwel moedwillig verkeerd heb opgevat; 2° dat ik zorgvuldig vermeden heb nopens deze opvatting des schrijvers, te citeeren wat deze er over meedeelt.

Daar ik met de meeste rechtzinnigheid en onpartijdigheid gehandeld heb, kan ik niet toelaten dat iemand mij van kwaadwilligheid beschuldige. Ik houd er derhalve aan te verklaren : 1° dat er hoegenaamd geen reden bestond om boosaardig tegenover Streuvels op te treden, vermits wij voor elkander volstrekt onbekende personen zijn; 2° dat het te bespottelijk zijn zou hier van « jalousie de métier » te komen spreken, daar ik wel sigarenfabrikant, maar geen beroepsschrijver ben; 3° dat, indien ik de eigen woorden van Streuvels over « Vaderlandsliefde en Heldenmoed » niet heb aangehaald, de oorzaak lag in het feit, dat ik de citaat te lang oordeelde, om in een brochure van 16 blz. opgenomen te worden.

Dat bedoelde vrienden van Streuvels zijne oorlogsboeken *niet* gelezen hebben, getuigt hunne nuchtere opmerking; ware dit wèl het geval geweest, zouden zij niet alleen gezwezen, maar hem, evenals iedereen, openlijk afgekeurd hebben. Ik laat hier textueel volgen :

Fig. 5: De tweede van de Droogstoppelbrochures waarin Stijn Streuvels het moest ontgelden, mei 1915. Collectie auteur.

Het stoort Buerbaum dat Streuvels, die als enige Vlaamse schrijver van zijn pen in weelde kan leven en alom geëerd wordt, zich allerminst ridderlijk te-

genover zijn land gedraagt. De informatie die de West-Vlaming geeft, vindt hij weinig relevant, en wat hij over zichzelf schrijft, geeft te denken.¹⁰ Zijn lof voor het Duitse cultuurvolk van voor de oorlog doet Droogstoppel denken aan een geheim verbond tussen Duitsland en Ingooigem. De ‘vroegere *verwantschap* met Duitsland’, waar Streuvels het over heeft, wuift hij weg met de bedenking dat in Antwerpen wel duizenden Duitse spionnen te vinden waren, maar dat die Frans spraken. Streuvels, zo luidt het, zou beter over de Rijn trekken, want ‘mensen die voor hun Vaderland niets over hebben dan minachting en kleineering, zal het Vaderland zeer goed kunnen missen’ (Droogstoppel, 1915/04b, pp. 8, 13).

In de volgende brochure, waarin hij opnieuw pleit voor internationale arbitrage, noemt Buerbaum Streuvels een ‘onvaderlandsch schrijver’ die met ‘verdachtmakende schriften de slechtste aller diensten [bewees] aan het vaderland dat [hem] zoo grootmoedig bedeed had’ (Droogstoppel, 1915/05, p. 4). Uit Streuvels aantekeningen van 16 oktober 1914 leidt hij verder af dat de schrijver geen vluchtelingen herbergde, maar wel klaar stond voor Duitse officieren en hen als tolk diende. De socialisten, allermint vaderlandslievend maar internationalistisch, staan in Duitsland, Frankrijk en België meteen paraat. Als het vaderland wordt bedreigd is iedereen klaar om te verdedigen. Behalve Streuvels dus. De publicatie van zijn dagboek is een slecht signaal, hij zou een voorbeeld voor zijn volk moeten zijn en is dat allermint. Zijn minachtende houding tegenover zijn eigen land is wellicht uniek in de wereld.

Streuvels liet het niet over zijn kant gaan en reageerde op die ‘Droogstoppeli-ana’ in *De Vlaamsche Post*. ‘Pooten af!’ was niet ondertekend, maar volgens Buerbaum ongetwijfeld van Streuvels zelf, die hij een exemplaar van zijn *Bloemlezing* had laten zenden. Volgens hem had Streuvels beter zijn poten van het Belgisch leger gehouden, en spottend herneemt hij zijn eerdere verwijten. Terloops gaat hij ervanuit dat de West-Vlaming ook wel weet dat *De Vlaamsche Post* op Duits geld draait (Droogstoppel, 1915/05b). Buerbaum komt nog één keer terug op het geval-Streuvels. Einde 1915 wilde hij hem feliciteren n.a.v. zijn brief in de *NRC* over de rampzalige taaltoestand in België onder Duits bestuur, maar net dan vernam hij dat de schrijver een van zijn werken als feuilleton aan de *Vossische Zeitung* had verkocht, en dus helemaal geen goed vaderlander was. Waarna alle eerdere verwijten opnieuw de revue passeerden (Droogstoppel, 1916/01).

¹⁰ Over het gebrek aan feitelijke relevantie van Streuvels’ *In oorlogstijd* zijn de tekstbezorgers Luc Schepens (Brugge/Nijmegen: Orion/Gottmer, 1979, p. 12) en Marcel de Smedt (Tiel: Lannoo, 2016, p.39) het in essentie eens.

De bijzonder felle reactie op Streuvels was wellicht ingegeven door ontgoocheling want andere activisten kwamen zeker veel meer in aanmerking voor bestrijding. Toch is er in de *Gedenkschriften* een zweem van begrip voor het activisme te lezen want Buerbaum vindt de oorzaak ervan in het Belgische taalprobleem en het daaruit volgende gebrek aan nationaal gevoel. De oplossing ligt volgens hem voor de hand: alle staatsambtenaren zouden tweetalig moeten zijn (Droogstoppel, ca. 1920, pp. 291-292). Maar dat is uiteraard geen nieuw idee. Met het einde van de oorlog kwam ook een einde aan Buerbaums geëngageerd schrijverschap. Er verschenen nog wat herdrukken en enkele nieuwe bundelingen van oude teksten, en hij schreef zijn herinneringen neer. Zijn *claim to fame*.

Die faam bleef nog even nazinderen. In 1930 kreeg hij van de provincie een premie van duizend frank voor zijn hele werk, en bij zijn overlijden noemde Frans van Cauwelaert Buerbaum een man 'die voor zijn overtuiging heeft gestreden en geleden met bewonderenswaardige moed'.¹¹

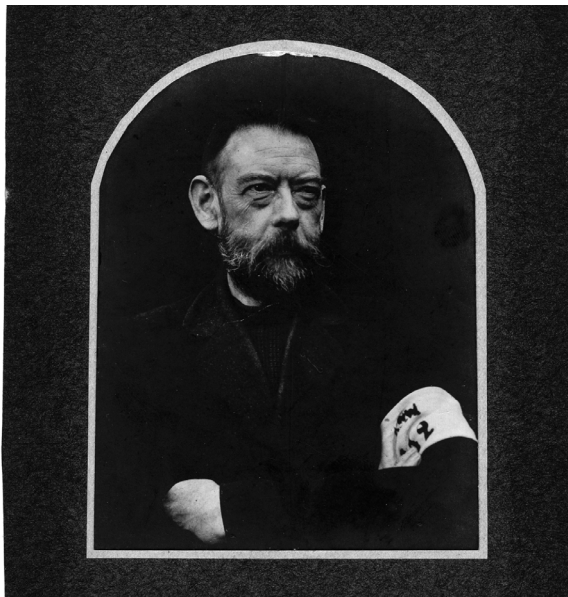

Fig. 6: Jozef Buerbaum in krijgsgevangenschap in Kassel-Wehlheiden, 1918. Antwerpen, Letterenhuis, B935.

¹¹ Brieven van het Antwerpse provinciebestuur aan Buerbaum en van F. van Cauwelaert aan Ernest Buerbaum, 2/6/1930 en 9/9/1936, Letterenhuis, B935/B2en B5.

Literatuurlijst

- Buerbaum, J.** (1891). *Uit ons volk. Verhalen uit het Antwerpsch Schipperskwartier*. Antwerpen.
- Buerbaum, J.** (1891b). *Antwerpsche Keldermondvertellingen*. Antwerpen: De Koninckx,
- Buerbaum, J.** (1904). *Schetsen*. Antwerpen: De Nederlandsche boekhandel.
- Buerbaum, J.** (1906). *De vrouwelijke tamboer der Keizerlijke Garde*. Antwerpen: H. Jagers.
- Buerbaum, J.** (1908). *De stoelbinder in het Jan van Lierstraatje*. Antwerpen: H. Jagers.
- Buerbaum, J.** [1894]. *Neel Ceusters. Tafereelen uit dagen van werkstaking*. Antwerpen: Buerbaum-Van der Goten (Davidsfonds, nr. 87).
- Buerbaum, J.** [1895]. *De Werkstaking. Anti-socialistisch volksdrama in vier bedrijven*. Antwerpen: Buerbaum-Van der Goten.
- Buerbaum, J.** (ca. 1895). *Eigendom is diefstal, anti-socialistisch verhaal*. Antwerpen: Buerbaum-Van der Goten.
- Buerbaum, J.** (ca. 1900). *Uit alles standen. Zesentwintig onuitgegeven verhalen*. Antwerpen: Buerbaum-Van der Goten.
- Buerbaum, J.** (1925). *Kabaske. Zedenroman uit het Antwerpsch Schipperskwartier tijdens de tweede helft der XIXe eeuw*. Antwerpen: L. Opdebeek.
- Buerbaum, J.** (1929). *Mijn levensroman*. Onuitgegeven autobiografie. Antwerpen: Letterenhuis, B937/H.
- Droogstoppel, J.** (1915/01). *De Duitsche Strooptochten in België. Beschouwingen van Janus Droogstoppel, sigarenfabrikant, Lauriergracht, 37, Amsterdam, over Wilhelm II, keizer van Duitschland, koning van Pruisen, beschermheer van België, en over rijkskanseliers met papieren vodden*.
- Droogstoppel J.** (1915/03). *Janus Droogstoppel en Johan Stokvis over: Duitsche stommiteiten. – Grootere Duitschland. – Den waren toestand in het bezette Antwerpen. – Paspoorten. – De Antwerpsche pers. – Keizerlijke onderbroeken. – Lichte cavalerie, enz.*
- Droogstoppel J.** (1915/03b). *Bismarck en de huidige Oorlog*.
- Droogstoppel J.** (1915/04). *Quo Vadis? Naar den Hemel, het Vagevuur of de Hel?*
- Droogstoppel J.** (1915/04b). *Bloemlezing uit Stijn Streuvels' Oorlogsboeken*.
- Droogstoppel J.** (1915/05). *Nog over de onvaderlandsche schriften van een Ridder in de Leopoldsorde*.
- Droogstoppel J.** (1915/05b). *Pooten af!*
- Droogstoppel J.** (1915/06 en 07). *Het Duitsch Witboek. Oorlogsbandieterijen zonder voorgaande*.

- Droogstoppel J.** (1915/07b). *Herinnering aan den eenigen Nationalen feestdag van 21 Juli 1915.*
- Droogstoppel J.** (1915/08). *Waarom België nooit aan Duitschland behooren zal. – Frankrijks ontvolking.*
- Droogstoppel J.** (1915/09). *Mijn geweten is zuiver voor God en voor de geschiedenis. Woorden van Wilhelm II (Keizerlijk Manifest).*
- Droogstoppel J.** (1915/10). *Het Belgische Leger en zijne Helden. – Grootte Belgische burgers en martelaren. Pater Boonen Jozef de Hasque, de familie Kerremans, Baeckelmans-Franck.*
- Droogstoppel J.** (1915/11). *Ondankbaarheid der Belgen. – Een rentmeester Gods en een Duivel in Onze-Lieve-Vrouwekerk.*
- Droogstoppel J.** (1915/12). *De oorlog der Vlamingen en de Taalstrijd in Duitsch-Polen.*
- Droogstoppel J.** [1916]. *Uit den Duitschen bandietenkrijg. Verhaal uit den omtrek van Mechelen.* Amsterdam: Boek- en Handelsdrukkerij.
- Droogstoppel J.** (1916/01). *Nieuwjaarswenschen in oorlogstijd. – Nieuwjaarsrevue in den Duitschen Rijksdag.*
- Droogstoppel J.** (1916/01b). *Zal de toekomst werkelijk een burgerlijk Duitschland geven?*
- Droogstoppel J.** (1916/02). *De bisschoppen van België aan de Bisschoppen van Duitschland en Oostenrijk-Hongarije.*
- Droogstoppel, J.** (1916/03). *Beschouwingen over de uitdaging der Belgische Bisschoppen.*
- Droogstoppel, J.** (1916/03b). *De “Kölnische Volkszeitung” tegen Kardinaal Mercier.*
- Droogstoppel J.** (1916/04). *Duitsche en Vlaamsche Berenvellen.*
- Droogstoppel J.** (1916/05). *Fijn sigaren en bitterkoekjes, aangeboden aan Luc, Dr. Borms en Dr. Jacob.*
- Droogstoppel J.** (1916/06). *Eene Duitsche Overwinning onder Water.*
- Droogstoppel J.** (1916/07). *Lasterende aantijgingen tegen Kardinaal Mercier en Droogstoppel.*
- Droogstoppel J.** (1916/07b). *Na twee jaren lijden en strijden.*
- Droogstoppel J.** (1917/01). *Terug naar de Barbaarsheid.*
- Droogstoppel, J. (J. Buerbaum)** (ca. 1920). *Gedenkschriften van Janus Droogstoppel uit den Duitschen bezettingstijd 1914-1918.* Antwerpen: Buerbaum-Van der Goten.
- Luykx, T.** (1977). *Politieke geschiedenis van België I. Van 1789 tot 1914.* Amsterdam/Brussel: Elsevier.

- Mertens, K.** (2008). 'Inleiding en verantwoording.' In Mertens, K. (red.), *Janus Droogstoppel. Antwerps sluikschrijver tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Balen: Studium Generale.¹²
- Oorlogspoëzie overgenomen uit 'De Vrije Stem'*. [1919]. Mechelen: Nationale drukkerij.
- Stynen, L.** (2006). *De taal was gans het volk. Biografie van Anton Bergmann*. Antwerpen: Standaard/Manteau.
- Stynen, L.** (2017). 'Neutraliteit was geen optie. De eerste Wereldoorlog van Pol de Mont.' *Zacht Lawijd* 13/3: 190-213.
- Stynen, L.** (2017b). *Pol de Mont. Een tragisch schrijversleven*. Kalmthout: Polis.
- Stynen, L.** (2018). 'Met "Zot Therezeken" naar het Wiertz Museum. Herinneringen van Jozef Buerbaum aan Hendrik Conscience.' *Zacht Lawijd* 17/3: 31-45.
- Van Isacker, K.** (1978). *Mijn land in de kering 1830-1980. Deel 1 Een ouderwetse wereld (1830-1914)*. Antwerpen/Amsterdam: De Nederlandsche boekhandel.
- Vrints, A.** (2002). *Bezette Stad. Vlaams-nationalistische collaboratie in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Brussel: Algemeen Rijksarchief.
- Witte, E., J. Craeybeckx, A. Meynen** (2005). *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. Antwerpen: Standaard.

¹² In zijn inleiding verwijst Mertens ook uitgebreid naar de licentiaatsverhandeling die Lambert Lenaerts in 1980 aan de KUL indiende: *De sluikschrijven van Jozef Buerbaum en zijn medewerkers. Antwerpen 1914-1918* en die ik hier voor de bibliografische volledigheid vermeld.